
KITEKINTŐ

**A HATÁRMENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS
NEMZETKÖZI RENDSZEREI:
NÉMETORSZÁG, LENGYELORSZÁG ÉS AZ EU**

(Transboundary Regionalism within International Regimes: Germany,
Poland and the EU)

JAMES SCOTT¹

Az Európai Unión belül a határokon átnyúló térségi együttműködést segítő szervezetek fejlődése gyorsan halad előre, ami az integrációs folyamatnak és az EU-politikák megvalósításának fontos eleme. Az Eurorégiók széles körben ismert modelljét alkalmazták a német-lengyel határmenti térségben - amelyet a gyors politikai és gazdasági átalakulások jellemeznek - az EU bővítésének megkönnyítése, valamint Közép-Európa, az új német tartományok és az Európai Unió többi része közötti térbeli kohézió erősítése eszközeként.

A határmenti együttműködés különböző indítékok, lehetőségek és stratégiai megfontolások eredőjeként alakul ki. Közigazgatási és intézményi struktúrák, nemzetközi összefüggések, a nemzetállamok politikai szempontjai, a kulturális, nyelv és a történelmi fejlődés sajátosságai formálják az együttműködés kereteit. Ezen tényezők egyaránt befolyásolják a belső kohéziót (a tényleges együttműködést) és a határmenti térségeknek, mint (*Soldatos* kifejezésével élve) "szub-nemzeti paradiplomácia" megvalósítóinak megjelenését, szerepét. Ezért minden határmenti térségre jellemző a határon átnyúló kapcsolatok és összefüggések sajátos konstellációja, amely a nemzetközi térségi együttműködés fejlődését meghatározza. Jelen tanulmány egyszerűsített analitikus kereteket alkalmaz a német-lengyel határmenti térségre. A rendszerelmélet koncepcióját felhasználva - amely a határon átnyúló kezdeményezések szabályait, normáit, stratégiai szempontjait és eszközeit foglalja magában - tárgyaljuk az EU határmenti térségi politikájának és a német-lengyel együttműködés sajátos környezetének kölcsönhatását.

Amint azt e tanulmány is érzékelteti, az együttműködés konkrét eredményei vegyesek. Az intézmények kiépítése sikeres volt, a térségi fejlesztési politika célkitűzései és a helyi stratégiai tervezés fejlesztésének eredményei azonban nehezen értelmezhetőek. A szerző kísérletet tesz annak bemutatására, hogy a német-lengyel határon átnyúló együttműködés intézményei formái miként hatottak működési környezetükre az elmúlt hat év során, és eközben mennyiben sikerült a térségi problémákat új megvilágításba helyezniük, ami a figyelmet a határokon átnyúló együttműködés fontosságára irányította. Az azonban továbbra is nyitott kérdés marad, hogy ezen fejlemények a bővülő EU-n belüli német-lengyel határmenti térségek jelentősebb politikai és gazdasági szerepét jelzik-e.

A határmenti kapcsolatok, együttműködések globális összefüggései

A határmenti regionális együttműködés jelensége az államok közötti verseny, érintkezés, alku, és együttműködés komplex folyamatának részét képezi (Cappelin 1993, Ratti 1988). A határmenti térségek a tartományokhoz, városokhoz és más, szub-nemzeti szereplőkhöz hasonlóan paradiplomáciai eszközökkel élnek érdekeik érvényesítéséért (Scott 1989, Clement 1996). A térségek belső kohéziója, illetve a külső politikai és gazdasági nyomásra adott "reakcióik" egyaránt megmérettetnek (Duchacek 1986). Az államközi integráció - mint amilyen az Európai Unióban vagy az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás országaiban zajlik - által erősített kölcsönös függés (elsősorban globális, ökológiai értelemben) és a nemzetállam politikaformáló képességeire nehezedő egyre több kihívás, úgy tűnik, javította a térségi és helyi, határokon átnyúló együttműködési kezdeményezések feltételeit.

Feltételezték, hogy a határokon átnyúló térségi fejlesztési stratégiák nem csak a helyi, hanem végső soron nemzetgazdasági érdekeket is szolgálnak (Koch 1974). Különösen igaz ez Európában, ahol az *integrációs imperatívusz* „nyilvánvalóvá vált azáltal, hogy a (nyitott) európai piaci tér létrehozás gazdasági és politikai szükségszerűségévé vált” (Ratti 1993). Az az érv is felmerült, hogy az *ökológiai szükségszerűség* által vezérelt, a területi tervezési, gazdasági és kulturális téren működő helyi szintű együttműködés az informális szférából szélesebb körű nemzetközi koordináció színterévé, majd alkalmasint politikai integrációvá fejlődhet (Becker-Mark 1992). Ezek az érvek "racionális" alapot teremtenek az együttműködés előmozdítását és megkönnyítését segítő politikák kidolgozásához a határmenti területeken. Ez tükröződik az EU strukturális és tervezési politikájában is, amelynek célja a térségi kezdeményezések erősítése, illetve a régiók nemzetközi szövetségei létrehozásának támogatása.² Az európai határmenti térségek régóta részesei a paradiplomáciai tevékenységeknek, mellyel a nemzeti politikák hiányosságaira és a helyi/regionális döntéshozatali autonómia folyamatos korlátozására reagáltak.³ Ennek eredményeként, bár sok esetben más okok miatt is, a szub-nemzeti diplomáciát támogatták a határmenti együttműködés aktivistái, számos nemzeti kormány és az európai politikaformáló tisztviselők.

A szub-nemzeti paradiplomáciai tevékenység elterjedése igazolja a konvergenciaelméletek azon híveit, akik bizonyos folyamatosságot látnak a probléma-megoldó intézmények fejlődésében, ahol a globális nyomás által felerősített intézményi verseny (Boyer 1996) az intézményi tervezést és gyakorlatot az új gazdasági és politikai kérdésekhez igazítja. Ezen feltevésnek a határmenti térségekre történő alkalmazásával feltételezhetjük, hogy a gazdaság globalizációja - különösen az EU és a NAFTA fölrésznyi integrációs keretein belül - a kölcsönös függőség erősödéséhez és a határoknak, mint a kirekesztés eszközeinek eltűnéséhez vezet. A "konvergencia"-érvet részben alátámasztja, hogy a helyi és nemzeti kormányzatok önkéntes részvételén alapuló határon átnyúló együttműködési szervezeteket, Eurorégiókat hoznak létre az Európai Unió külső határai mentén és számos Közép- és Kelet-Európai ország között.

A kölcsönös függőség logikája és az új problémamegoldó mechanizmusok kialakításának szükségessége gyakran ütközik a nemzeti érdekekkel, és ellentmondásba kerül a határmenti együttműködés szereplői által megteremtett

intézményi határokkal (*Duchacek* 1987). A határon átnyúló együttműködés sikere így annak a kölcsönhatásnak a függvénye, amely a politikai, társadalmi és gazdasági környezettel áll fenn, amelyben a kapcsolat működik. Ez a határmenti térségek belső kohézióját és felruhazza azokat egyfajta sajátos identitással. Következésképpen a nem adminisztratív jellegű, hanem a tényleges együttműködésekre épülő szerződések által meghatározott nemzetközi határmenti térségek csak akkor életképesek és a felmerülő problémáikat akkor tudják megoldani, ha nemzeti és nemzetek fölötti szervezetektől, intézményektől támogatást kapnak.

A határmenti együttműködés szervezeteinek gyors fejlődése e térségeknek politikai tartalmat és szerepet biztosított, továbbá új európai területi dimenziók kialakítását eredményezte. A konfliktus-kezelés új - bár korlátozott döntéshozatali hatalommal felruházott - szinterei alakulnak ki a nemzetállamok és térségek európai mozaikján belül. Ugyanakkor a folyamat nem olyan töretlen, mint amilyennek látszik. Az Európai Unióban két intézményesítési stratégiával szándékoznak elérni két, némiképp ellentmondó célkitűzést: az egyik a szub-nemzeti (határmenti) paradiplomácia felügyelete, a másik az informális, helyi szintű, határon átnyúló kapcsolatrendszer újszerű és hatékony rendszereinek támogatása, amely az integráció ösztönzője lehet (*Church; Reid* 1995). A lényegre *Gress* (1966), *Scheiber* (1993) és mások mutattak rá, miszerint a nemzetek feletti kormányzási struktúra létrehozása (például az EU esetében) esetenként korlátozhatja is a politikai folyamatokat a szub-nemzeti szinteken, ugyanakkor a szabadkereskedelem és a növekvő verseny nagyobb kezdeményezőkétséget igényel az egyes régióktól. Az európai és a nemzeti politikák egyre szövevényesebbé váló rendszere sok esetben erodálta a helyi, regionális kormányzatok hatáskörét, még a fejlett szövetségi rendszerekben is, mint például a Németország (*Scharpf* 1985).

A jelen tanulmány célja az, hogy a német-lengyel határon átnyúló térségi folyamatok és az európai integrációs folyamatok közötti összefüggéseket vizsgálja, amelyeknek kereteit az EU határmenti együttműködések támogató, nemzetek fölötti politikája biztosítja. *Ganster és Sweedler* (1990), *Cappelin* (1993), *Ratti* (1988, 1993), *Scott et al.* (1996) szerint a folyamat meghatározói egymással összefüggő tényezők rendszere és a helyi intézmények. Ezek közül legfontosabbak: a nemzeti szuverenitás közös értelmezése, (pl. szabadkereskedelmi szerződések és úgynevezett biztonságpolitikai szövetségek formájában), a kölcsönös gazdasági függőség foka, a nemzeti érdekek konvergenciája, a határon átnyúló mozgás viszonylagos szabadsága, ide értve a munkaerő áramlását is, a kölcsönös kulturális megértés és nyelvikapcsolatok, a gazdasági és politikai hatalom nemzeti központjaihoz viszonyított perifériális jelleg a tárgyalt térségekben, a társadalmi-gazdasági, szervezeti rendszerek hasonlósága, és olyan negatív külső tényezők fenyegetése, amelyek egyoldalú intézkedésekkel nem kezelhetők. Jóllehet minden ilyen tényező fontos, azonban ezeket analízissel rendszerezni kell annak érdekében, hogy tisztább képet kapjunk az egyes határmenti térségek helyzetéről.

Duchacek definíciója szerint a "a kormányzati rendszer formális és informális szabályok és intézmények halmaza, amelynek célja és tevékenysége a közvetlen környezet (társég) viselkedésének szabályozása" (1986). Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a nemzeti határokon átívelő szervezeti-intézményi keretek - mint például az európai határmenti térségekkel kapcsolatos politika - miként hatottak,

milyen kapcsolatban voltak a német-lengyel határmenti térség helyi együttműködési környezetével. A határon átnyúló együttműködés meghatározói kerülnek tárgyalásra a két nemzetet felölelő térbeli tervezési intézményeknek a két nemzetre kiterjedő térségben történő fejlődésével kapcsolatban. Ezen megfigyelések alapján a német-lengyel határon átnyúló térségi tevékenység jövőbeni szerepének lehetséges változatait vázoljuk fel, tekintettel az EU-integrációra és a kelet felé való terjeszkedésre.

Együttműködési rendszerek a német-lengyel határmenti térségben

A kezdeti habozás és fenntartások ellenére az EU Bizottsága aktív támogatást nyújtott a helyi és regionális, határokon átnyúló együttműködés fejlesztéséhez az elmúlt tíz év során. Ez a támogatás az EU-politika decentralizálásával, illetve regionalizálásával (*Madiot* 1996) kapcsolatos vita, a térségek közötti versenyt és a helyi vállalkozói kezdeményezést hangsúlyozó térségi fejlesztési programok reformjai (*Syrett* 1993) és az általános európai gazdasági kohézió szempontjai (*Williams* 1996) eredménye. A tagországok ezen kívül felismerték, hogy az EU-n belüli határmenti térségeket jellemző politikai és gazdasági kapcsolatok alacsony szintje erősíti a polarizációt és negatívan hat az európai versenyképességre is (*EU Bizottság* 1993; *Millan* 1994).⁴

Az Európa Tanács, a regionális és helyi hatóságok és az Európai Határmenti Térségek Szövetsége ösztönzésére az EU számos kezdeményezést indított el azzal a céllal, hogy ösztönözze a határon átnyúló együttműködést információcserék és a helyi, illetve térségi szinten megvalósított együttműködési programok pénzügyi támogatása révén. Az Európai Szociális Alap (ESF), az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF) és az Európai Mezőgazdasági Alap (EAGGF) által finanszírozott INTERREG nevű közösségi kezdeményezés 1990 óta több mint 2 milliárd ECU-t költött a határmenti térségek integrált fejlesztéseire.⁵

Az INTERREG és az ehhez csatlakozó programok részét képezik egy nemzetközi megállapodásokon alapuló határmenti regionális politikának, amely a nemzetállamoknak fontos közvetítő és felügyeleti szerepet szán. Az utóbbi a regionális szint autonómiájának függvényében az egyes tevékenységi területeken eltérő mértékű lehet. Az EU-n belüli, és a nemzeti, térségi és helyi hatóságok közötti együttműködés átalakítja a nemzetállamok és térségek közötti kapcsolatokat. A jelenlegi strukturális és kohéziós politika csökkentette a nemzetállamok "kapuőri" funkcióit, melynek következtében a helyi és regionális kormányzatok kapcsolatai közvetlenebbé válnak Brüsszellel és ugyanilyen módon az EU közvetlenebbül avatkozik be a régiók ügyeibe (*Hooghe* és *Marks* 1996).⁶ Ugyanakkor az EU strukturális politikája mind nagyobb nyomást fejt ki a térségekre annak érdekében, hogy az agresszív promóciós stratégia megvalósítására ösztönözve azokat.

A nemzeti szuverenitás felfüggesztését valamennyi tagállam elfogadta, a gazdasági integráció kínálta gazdasági előnyeinek kihasználása érdekében. Ehhez a tőke és a munkaerő nagyobb mobilitása és rugalmasabb politikaformáló mechanizmusok szükségesek. Az Egységes Európai Piac, a közösségi politikák kereteinek megteremtésével és az Európai Bíróság és a Nyugat-Európai (védelmi) Unió (WEU) fejlesztésével haladt előre leginkább az államközi integráció és a

nemzetek fölötti szervezetek létrehozása révén. Körvonalazódik egy markáns határmenti regionális politika képe az EU-n belül, amely már nem csupán a támogatások odaítélésének irányelveit körvonalazza, hanem határozott normatív elemeket is tartalmaz. Jelen tanulmány egy olyan, határokon átnyúló együttműködési rendszerrel foglalkozunk, amelynek saját belső logikája van, és melynek célja a határmenti régiók fejlődésének elősegítése és a kooperáció szabályozása. (1. táblázat). Az EU-nak jelentős szerepe van ebben a folyamatban, mivel a strukturális politika keretei között támogatja az együttműködési kezdeményezéseket. A rendszernek fontos eleme az alulról felfelé történő építkezés, vagyis a határmenti térségek képviselhetik saját szempontjaikat és érdekeiket az Európa Tanács, az AEHR (Európai Határmenti Térségek Szövetsége), az Európa Parlament és más nemzetközi testületek által szervezett konferenciákon.⁷

Az európai határokon átnyúló együttműködési rendszerek létrehozását sok tényező ösztönzi, többek között az új piacok megnyitása, az európai biztonsági érdekek és az általános politikai stabilitás fenntartása, a gazdasági kohézió és életképesség, a tágabb értelemben vett európai együttműködés és integráció negatív társadalmi hatásainak kiküszöbölése, és az átmenet korszakát élő nemzeti és regionális gazdasági bázisok dinamizálása.⁸ Az intézmények kiépítését számos kormányközi testület, valamint helyi és regionális együttműködések ösztönzik, a határokon átnyúló együttműködési tevékenység koordinálása céljából. Különösen ösztönzik az önkormányzatok határokon átnyúló szövetségeinek létrehozását. Ez a regionális igazgatás újabb szintjét jelentik és fontos szerepet játszanak az INTERREG pénzeszközeinek közvetítésében a határmenti térsége felé. Feladatuk a határokon átnyúló, térségi fejlesztési programok kidolgozása, amelyek a pénzeszközök felhasználásának cselekvési terveket adnak az érintett kormányok és az EU általi jóváhagyást követően.⁹

A Közép- és Kelet-Európai országok (CEEC) az 1989-1990-es változások óta szoros gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésére törekcsenek az Európai Unióval és más európai integrációs intézményekkel. Stratégiai okok miatt ezen kezdeményezéseket komolyan támogatták, hiszen a korábbi "keleti tömb" országainak gazdasági és politikai stabilitása, illetve gazdasági dinamizmusa nem csak az európai biztonság, hanem az EU prosperitása szempontjából is lényeges. Lengyelország és a többi Közép-Európai ország esetében a határokon átnyúló együttműködési rendszer az EU általános, "pre-integrációs" politikáját tükrözi, melynek célja a társult államok alkalmazásának elősegítése az európai törvénykezési és szabályozási környezethez.¹⁰

Az egyes EU-tagállamok gyakran hangoztatják az EU-n kívüli szomszédjukkal vagy olyan harmadik állammal való együttműködésük fontosságát, amelyekhez hagyományosan szoros kulturális vagy gazdasági kapcsolatok fűzik őket. Spanyolország például nagyobb támogatásért folyamodott az észak-afrikai államok számára, Németországnak alapvető érdeke a szoros kapcsolat fenntartása Közép-Európával, különösen Lengyelországgal. Németország saját stabilitását és majdani piacát biztosítja a lengyel gazdaság támogatásával és Lengyelországnak az EU gazdasági és biztonsági intézményeihez történő csatlakozásával. A belépés feltételei azonban szigorúak, és az EU keleti irányú bővítése nem csak a nyitott és demokratikus társadalmak fejlődésétől függ, hanem megfelelő csatlakozási politika

kidolgozására a csatlakozni szándékozó országok részéről erőfeszítéseket is igényel és olyan intézmények létrehozására, amelyek képesek a többoldalú együttműködést és az államközi integrációt elősegíteni. Ezért a határmenti tervezési és a területfejlesztési együttműködés az EU és Lengyelország között fontos szerepet kap a csatlakozás előkészítésében. (*Európai Bizottság 1994*).

I. TÁBLÁZAT

*A határmenti együttműködés rendszere Európában
(Transboundary cross-border cooperation regimes in Europe)*

Normák	Hajtóerők	Intézmények	Eszközök
<ul style="list-style-type: none"> - nemzeti (illetve felettes kormányzati) közvetítése - szinergia: a komplementitás lehetőségeinek kiaknázása - partneri viszony: a politikák összehangolása több szinten, adóciionalitás közös finanszírozás révén 	<ul style="list-style-type: none"> - kohézió - a Közép-Európai államok "pre-integrációja" - decentralizálás és regionalizálás - a térségi és helyi kezdeményezések támogatása - versenyképes térségi politika kidolgozása 	<ul style="list-style-type: none"> - kormányközi bizottságok nemzeti és térségi szinten - informális parlamenti munkacsoportok - Eurorégiók: helyi központú intézmények - európai képviselői spontán szerveződések révén (Európai Határmenti Térségek Szövetsége, AEBR) 	<ul style="list-style-type: none"> - strukturális politikai ösztönzői (INTER-REG) - határmenti regionális fejlesztési programok - információáramoltatás és az együttműködéssel kapcsolatos know-how átadása (LACE) - nyilvános fórumok és politikai platformok (CEMAT, Európa Tanács, AEBR)

A határmenti együttműködés intézménye: és a német-lengyel együttműködés környezete

A német-lengyel határmenti térség helyzete számos olyan nehézséget megtestesít, amely a "Kelet" és a "Nyugat" közötti, határmenti együttműködés új formáinak létrehozásával együtt jár. A határt a II. világháború után alakították ki és térségét azóta is Európa egyik periférikus régiójaként tartják számon, ahol a gazdasági fejlődés lassú volt, és csupán szórványosak voltak a politikai légkör függvényében változó határmenti kapcsolatok. A kelet-lengyelországi elcsatolt területekről (jelenleg Belarusz, Litvánia és Ukrajna részei) Pomerániába és Sziléziába, az egykori német tartományokba áttelepített lengyelek évtizedekig nem tudtak gyökeret verni a térségben, mert attól féltek, hogy visszacsatolják a frissen kapott földjeiket Németországhoz. Eltekintve a szerény léptékű ingázástól és bevásárlástól, a határmenti kapcsolatok fejlődésének nem voltak valós politikai lehetőségei. A közös határ mentén fennálló pszichológiai patthelyzet tehát önmagában is nagyobb figyelmet érdemelt volna. A német-lengyel közeledés, a határral kapcsolatos viták rendezése és a felek békés együttélését elősegítő kétoldalú egyezmények csak 1989-ben és 1990-ben végbement politikai változásoknak köszönhetően vált lehetségessé. A német újraegyesítés vetett véget az NDK elzárkózó határpolitikájának és a németeket, lengyeleket egyaránt sújtó utazási korlátozásoknak.

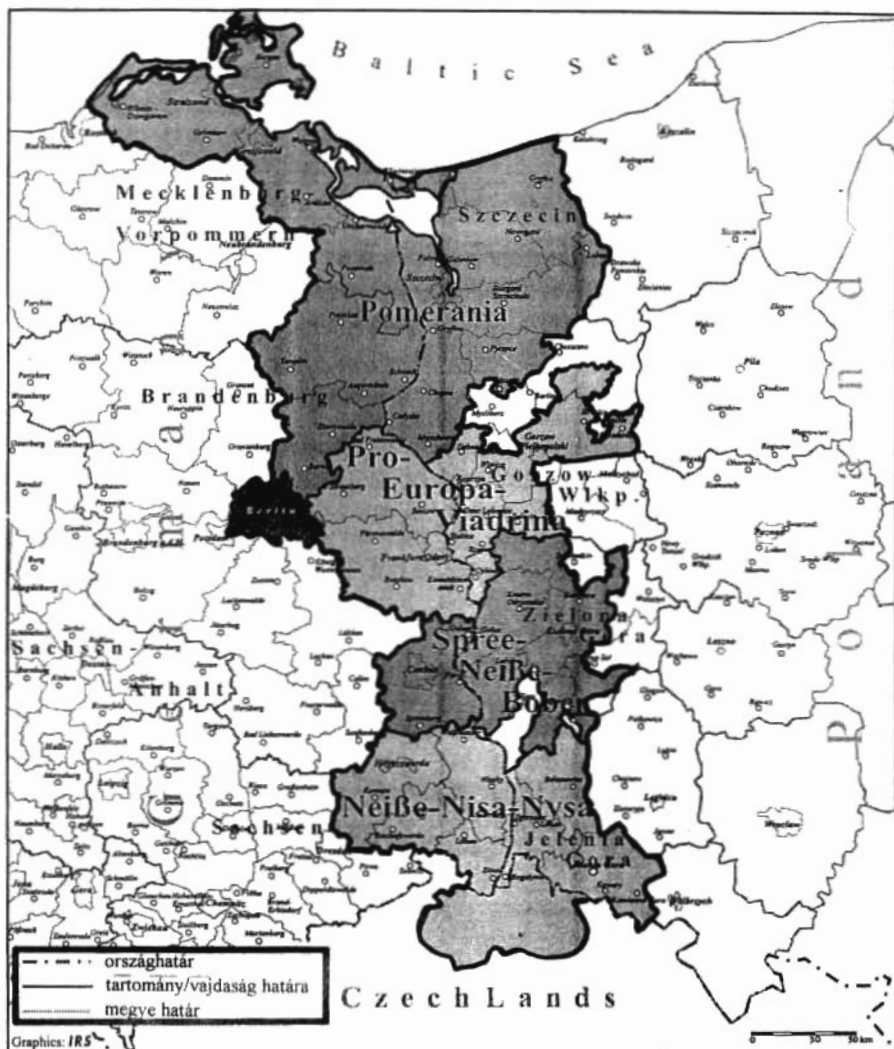
A nemzetközi együttműködések ösztönzése és a volt szocialista államok Európai Unióba történő bevonása érdekében azok a pre-integrációs együttműködési formák kaptak nagyobb támogatást, amelyek egyértelműen területfejlesztési igényeket szolgálnak és a gazdasági, politikai kohéziót erősítik. A német-lengyel, cseh-német, olasz-szlovén határ közelében élők és az EU többi keleti határ régiója viszonylag kevés tapasztalattal rendelkezik a határmenti együttműködés terén, és hiányoznak az anyagi eszközök is az ambiciózus fejlesztési projektek finanszírozásához. Ezen régiók így szükségszerűen az EU-hoz fordultak ösztönzésért, irányelvekért és pénzügyi segítségért. A "visszatérés Európába" mint a stabilizáció és gazdasági növekedés stratégiája (amelyet a PHARE-programokkal is támogattak 1989-től) után a "pre-integrációs" politika került előtérbe, amely meghatározta a Lengyelországra, Magyarországra és más államokra vonatkozó tagsági követelményeket (különösen az agrárpolitika terén).

Lengyelország és más közép-európai országok esetében is szükségesnek tartották, hogy rövid időn belül létrehozzák a területi tervezési együttműködés intézményeit, amelyek áthidalhatják a történelmi konfliktusok teremtette szakadékokat. Ennek egyik eszközét találták meg a többszintű képviselői stratégiájában (AEBR, 1992). Ez a német-holland és a Benelux határmenti térségekben kialakított és kiérlelt módszer tartalmazza a teljes nemzeti közigazgatási kompetenciával felruházott hivatalos tanácsadó testületek felállítását is. (Scott 1993) A határmenti régiók tervezésével foglalkozó testületek felállítását - különböző kormányzati szinteken - 1992-ben kezdték meg a német-lengyel határ mentén. Nemzeti szintű intézményeik a Területi Tervezés Kormányközi Bizottsága, a közös Környezetvédelmi Tanács, a Határvízi Bizottság és az Odera folyó Védelmének Nemzetközi Bizottsága. Tartományi, illetve regionális szinten különböző munkacsoportok és a Német-Lengyel Gazdaságfejlesztési Testület, helyi szinten pedig a Pomerániai Eurorégiók, a Pro-Europe Viadrina, a Spree-Neisse-Bober és a Neisse/Nysa szervezetei alakultak meg. (1. ábra) Az Eurorégiók intézményei a hasonló funkciót ellátó holland-német szervezetek mintájára álltak fel, a helyi és (a német oldalon) a megyei önkormányzatok közötti önkéntes együttműködésével.

Az Eurorégiók fő célja, hogy elismerjék őket olyan nemzetközi szerveződésként, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális és intézményi problémáival foglalkozik. Az ilyen tevékenységeknek Eurorégiók szintjén történő koncentrációjától azt remélik, hogy a német-lengyel együttműködéssel olyan kritikus tömeget érhetnek el (gazdasági értelemben), amely erősíti határmenti térségek kohézióját, illetve felkelti magánbefektetők és intézmények érdeklődését.

Hosszú távú működésük megszervezése és a területfejlesztési támogatásra vonatkozó új európai követelmények kielégítése céljából az Eurorégió-társulások - a holland-német szerveződésekhez hasonlóan - kidolgozták a Határmenti Fejlesztési Koncepciókat (TDC-eket), amelyek a határon átnyúló együttműködés fő célkitűzéseit és a cselekvés lehetséges irányait határozzák meg. A TDC-k adják a konkrét projektek és javaslatok alapját, amelyek megvalósítása az EU, a nemzeti kormányok vagy más pénzügyi alapok támogatásával lehetséges.

1. ÁBRA
 Eurorégiók a német-lengyel határ mentén
 Euroregions on the German-Polish border

A német-lengyel határmenti együttműködés különösen ígéretes területei lehetnek az elsősorban európai és nemzeti forrásokból finanszírozott új, lokális szinten megvalósuló programok. A PHARE-alapelvek 1994-es változásai óta Lengyelország PHARE-eszközeinek egy részét a határmenti térségek projektjeire fordítja és ezzel elméletileg lehetővé válik közös programok megvalósítása a német régiókkal. Az utóbbiak számára az INTERREG program biztosítja pénzügyi feltételeket. Jelenleg az "INTERREG II/PHARE program - környezetvédelmi szervezetek és NGO-k"¹¹ által biztosított forrásokkal kiegészítve - nyújt pénzügyi támogatást számos helyi és térségi együttműködési projekthez az EU külső határai mentén. A jelentősebb eredmények között tartják számon a közös szennyvíztisztító létesítményeket, határmenti városok közös tervezési programjait, a közös természetvédelmi területek kialakítását, a felsőoktatási és ifjúsági csereprogramokat, illetve a közös adatbázisok kialakítását a területi tervezésben tevékenykedők és a régiókban működő vállalkozások számára. A német-lengyel határmenti térségben az ehhez hasonló projektek a határmenti együttműködésnek legpozitívabb elemei, mivel segítik a hatékony munkakapcsolat kialakítását a lengyel és német állami és magánszektor szereplői között.

Az együttműködés külső feltételei: a problémák kezelése

A együttműködés feltételeinek gyors kialakítása a területi tervezésben, illetve az Eurorégiók megalakulásában résztvevő politikusok, üzletemberek és más szereplők érdekeltsége és részvétele a folyamatban a német-lengyel határmenti kooperáció jövője, fejlődés szempontjából igen biztató. Az együttműködés konkrét eredményei kevésbé egyértelműek, különösen akkor, ha összevetjük azokat a gazdasági kohézióra és a "pre-integrációra" vonatkozó célkitűzésekkel. Ennek egyik oka, hogy az európai területi politika és annak eszközrendszere nehezen igazítható a német-lengyel határ térségére jellemző helyi és regionális sajátosságokhoz. Ezek többsége összefügg a poszt-szocialista átalakulás folyamatával, amely Lengyelország és Németország esetében számottevő különbségeket mutat.

A német-lengyel együttműködés helyi és regionális szintjén nemzetközi intézmények létrehozása ellenére a résztvevők politikai súlya, mérete eltérő. Németország szövetségi rendszerében a tartományok (és nem Bonn) feladata a területi tervezés és a területfejlesztési politika. Ezek intézményei jól működnek a tartományokon belül, regionális szinten is. Lengyelországban azonban legfontosabb térségi szereplők (a vajdaságok) csak viszonylag gyenge koordinációs hatáskörrel rendelkeznek. Hiányoznak a területi tervezés regionális szintű intézményei, hatóságai, s ez politikai vákuumot teremtett a központi, illetve a helyi kormányzati szintek között. A helyi önkormányzatok szövetségei - például az Eurorégiók - nem helyettesíthetik a regionális igazgatást. A két ország közötti különbségek az igazgatás mellett a gazdaságban, az életszínvonalban és a helyi kormányzatok rendelkezésére álló pénzügyi erőforrásokban is jelentősek.

A közigazgatási hatáskör diszkontinuitásai mellett ebben az összefüggésben figyelembe kell vennünk Kelet-Németország és Lengyelország helyi önkormányzatainak gyengeségeit is. A poszt-szocialista átalakulások viszonylagos politikai autonómiát és önkormányzatot biztosítottak a helyi közösségeknek, s a folyamat a helyi kormányzatok tervezési hatáskörének jelentős bővülésével járt

együtt. (*Frzystacki* 1992; *Eilander, Gustaffson* 1993). A helyi önkormányzatokra Kelet-Németországban és Lengyelországban 1989 óta új feladatok tömegét hárították. Számos helyhatóságra még ma is jellemző a központi, vagy más felsőbb közigazgatási szinttől való függés tudata, ami lassítja az önálló kezdeményezéseket és a más helyi közösségekkel alakuló "horizontális" kapcsolatokat (*Osterland* 1994; *Keim, Grymer* 1995). A poszt-szocialista területi politika hiányosságainak oka ugyanakkor a városok korlátozott képessége és szándéka az integrációs törekvésekben való részvételre, amelyben a gazdasági fejlődés és együttműködés centrumainak szerepét kellene betölteniük. Ez sok esetben a helyi politika internacionalizálódását és a rövid távú gondolkodást eredményezett, ami szükségszerűen a stratégiai célok mellőzésével, illetve mérsékelt támogatásával járt. (*IRS* 1995).

Ennek következményeként a német-lengyel határmenti régiókban a funkcionális kapcsolatrendszer alapvetően gyenge, és a belső munkakapcsolatok (nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt) is elégtelenek a projekt-fejlesztés, a tervezés és más tevékenységek koordinálásához, amely a hatékony határmenti együttműködés alapja. A vállalati szférában nagy léptékű átalakulások, átszervezések és összevonások történtek, s a folyamat szereplőinek sok esetben meg kellett küzdeniük versenyképességük megtartásáért. Ilyen körülmények között az egyoldalúság, a rövid távú gondolkodás és a pusztán válságkezelés akadályozza az állami és a magánszektor közötti együttműködés erősítését.

Ennek az eredménye, hogy a külső támogatás és irányítás szerepe növekedett az említett térségekben. A helyi intézmények gyengék vagy tapasztalatlanok voltak az EU-programokban való részvételhez. Ezt fokozta a koordinációhoz szükséges know-how hiánya, a rendelkezésre álló források különbségei és a területi tervezés eltérő keretei. A határmenti településeknek és a (német) megyéknek kevés gyakorlati ismeretük volt a pénzügyi támogatások pályázati rendszeréről, a projektek koordinálásáról és a Brüsszel által megkívánt könyvelési és egyéb adminisztratív normák alkalmazásáról.

Olyan kritika is érte az Eurorégiókat, hogy nem vállaltak elég aktív szerepet az INTERREG/PHARE-támogatásra benyújtott projektek stratégiai koordinálásában. A helyi önkormányzatok és az Eurorégiók résztvevői esetében egyaránt kívánatos lenne a stratégiai, hosszú távú szemlélet a térségi fejlesztéseknél, annak érdekében, hogy jelentősebb nagy projektekre fordítsák erőforrásaikat és energiájukat a sok kisebb kezdeményezés helyett. Ezek a problémák terén a közös cselekvés lehetőségeinek teljes körű kihasználására ösztönzik a területi tervezés és fejlesztés szereplőit.

Az INTERREG és más kezdeményezések pozitív vonásai ellenére a helyi önkormányzatok sok nehézséggel találták szembe magukat az EU és a nemzeti kormányok által támogatott projektek irányításakor. Az INTERREG/PHARE programok a közös német-lengyel projektek kidolgozásának és megvalósításának keretei lehetnek. A projekt két partnerének költségvetését azonban szigorúan elkülönítetten kell kezelni, elkerülvén annak lehetőségét, hogy az EU pénzeszközei Lengyelországban, illetve a Lengyelországnak szánt PHARE-pénzek a német oldalon kerüljenek elköltésre. Az EU által alkalmazott területi elv még

bonyolultabbá teszi a támogatások elnyerését, és eltántorítja a közösségeket attól, hogy a határ túloldalán keressenek partnert, illetve közös feladatokba vágjanak.

Egyértelműnek, hogy a határmenti területfejlesztési és tervezési programok kidolgozásának és koordinálásának feladata túlságosan összetett az Eurorégiók számára ahhoz, hogy egyedül lássák el azokat, jelentős segítség nélkül. Bizonyos stratégiai koherencia csak akkor érhető el, ha a projektek kiválasztása és kezdeményezése sokkal jobban illeszkedik a meglévő fejlesztési elvekhez. Ily módon a német-lengyel határ mindkét oldalát érintő programok végrehajtása során elkerülhetők a paternalista kormányzati beavatkozások olyan területeken, amelyek részei a projekt-orientált intézmény-építésnek helyi és térségi szinten.

Az együttműködés feltételeinek javítása

A német-lengyel határmenti együttműködés szereplőinek sok új kihívással kell szembenéznie. Az eddigi együttműködés jelentősen módosította az érintett régiók helyzetét közös programjaik feltételeit. Erre utalnak a politikai viták hangsúlyváltásai és a sajtó növekvő érdeklődése, amely jelzi a határmenti kapcsolatok fejlődését, s a folyamat szereplőinek tudatos szerepvállalását. Különösen figyelemre méltó a lengyel központi kormányzat felfogása az Eurorégiókról. A kezdeti fenntartások és szkeptikus hozzáállás eltűnt, olyannyira, hogy Varsó önálló kormányhivatalon keresztül támogatja e programok megvalósítását, és nem vitatja a PHARE-pénzeszközök felhasználást sem a német-lengyel határ térségében. (Strykiewicz 1996). Az ebben a térségben folyó német-lengyel párbeszéd segített lebontani a német-lengyel történelemben és a II. világháborúban gyökerező lélektani akadályokat is. Az átalakulás első éveiben ugyan voltak ugyan feszültségek a német hegemoniától való félelem és a nemzeti szuverenitás elvesztése miatt, a német-lengyel viszony azonban mostanra természetessé vált.¹²

Miközben a német-lengyel gazdasági együttműködés ügye lassan haladt előre, az egyes állampolgárok és a helyi önkormányzatok közötti kulturális kapcsolatok sikeresen alakultak, ami az itt élők képét saját, periférikus helyzetű régiójukról pozitív irányban változtatta meg. Többé nem probléma a határ két oldalán élő polgármestereknek, hogy rövid egyeztetés céljából találkozzanak, bürokratikus akadályok nélkül. A diákcsera-programok és a lakossága szomszédos ország közeli településeire szervezett látogatásai ma már mindennaposak. Az Európa Egyetem Frankfurtban (Frankfurt am Oder) 1992-ben ünnepelte az első tanév megnyitását. Ez a német-lengyel intézmény oktatási tevékenysége mellett sokféle diákszolgáltatást kínál (lakhatással együtt) mind Frankfurtban, mind a lengyel partnerintézményben, Slubice-ben, és fontos kulturális missziót teljesít a német-lengyel közeledésben.

A határmenti térségekben elindított, projekt-orientált kezdeményezések újabb pozitív példái annak, hogy a határmenti együttműködés szereplői hogyan tanulják kezelni a régió belüli problémákat. A néhány évvel ezelőtt még kivihetetlennek tartott közös műszaki projektek - mint például a Guben-Gubin melletti szennyvízkezelő telep - ma már befejezés előtt állnak, a szakszerű irányításnak köszönhetően. Az Eurorégiók és az állami szervezetek felismerték, hogy a stratégiai területfejlesztésnek az állami és magán szektor nagyobb mértékű részvételén és együttműködésén kell alapulnia. A projekt kidolgozásában az Eurorégió önkormányzatainak képviselői, a tervezőirodák, gazdaságfejlesztési szervezetek, a

régióbeli cégek, a kutatóintézetek, egyetemek és az NGO-k részvételével alakult munkacsoportok vesznek részt.

A határmenti térségek erőteljesebben hangoztatják érdekeiket az együttműködés feltételeinek javítása érdekében. Nyomást gyakorolnak Brüsszelre rugalmasabb és kezelhetőbb területfejlesztési programok előkészítéséért, és lobbiznak saját kormányuknál az állami infrastruktúra-beruházások gyorsítása és további támogatások megszerzéséért. Az eredmények szerények, mivel a Lengyelországban és a német tartományokban alkalmazott pénzügyi megszorítások behatárolják a periférikus fekvésű határmenti térségeknek nyújtott kormányzati támogatás mértékét. A közeljövő kétségkívül megmutatja, hogy a német-lengyel határ régiók erősíteni tudják-e politikai súlyukat.

Következtetések

Az EU határmenti együttműködési rendszerei nem egyik pillanatról a másikra változtatták meg az érintett térségek gazdasági és politikai szempontjából is marginális helyzetét. A napi politika szintjén a gazdasági átalakítás és intézmények modernizációjának különbségei lassították az együttműködés feltételeinek kialakítását a határ két oldalán. A határokon átnyúló kapcsolatok támogatása mellett mindkét ország kormányzata (logikusan) olyan lépéseket tesz, melyekkel saját választóik számára igyekeznek kedvezőbb életfeltételeket biztosítani. A nyilvánvaló korlátok ellenére azonban a német-lengyel határ mentén formálódó kapcsolatok olyan fejlődést mutattak 1989 óta, amely példa nélküli a két nemzet történetében.

A német-lengyel határ régiók tapasztalatai azt jelzik, hogy a határmenti regionális együttműködés hatékony formáinak kidolgozása érdekében állandó munkakapcsolatokat kell kialakítani az állami és a magánszektorban, amelyek alapja a kölcsönös bizalom, s amelyek nem elnyomják, hanem támogatják a meglévő törekvéseket. Valójában ez történik, bár még nem világos, hogy a periférikus határmenti térségekben ez a kapcsolatrendszer milyen mértékben bővíthető. Felmerül a kérdés, hogy milyen következményekkel jár az ilyen típusú nemzetközi együttműködés rendszerekre nézve az európai integráció további fejlődése és az új, határmenti regionalizmus erősödése Unión belül.

A "paradiplomácia" régióbeli és helyi szószólói nagyobb autonómiát és világos jogi keretek megalkotását sürgetik. Ugyanakkor a nemzeti kormányok, és általában a felsőbb igazgatási szintek érdeke felügyeleti szerepük fenntartása és a nemzeti határokon átnyúló kapcsolatok - mint például az együttes területi tervezés és a területfejlesztési együttműködés - alapszabályainak megalkotása. Az európai integráció keretein belül ezek a szempontok nem szükségszerűen mondanak ellent egymásnak, és bizonyos mértékig még erősítették is a határmenti térségek pozícióit. Amint *O'Dowd* és szerzőtársai megfogalmazták: "A határmenti térségek bizonyos jelzéseket adhatnak a nemzetállamok jövőjét illetően. A *nemzetállamok* Európájában várható, hogy a határok fontos elemei maradnak a nemzeti szuverenitásnak, bár átjárhatóságuk gyorsan javul a jövőben. Az erősebb szálakkal összefűzött *régiók Európájában* viszont a határokon átnyúló együttműködési rendszerek és intézményeik Brüsszelhez és a nemzeti kormányokhoz való közvetlen kapcsolódását kell erősíteni." (1995, 274. o.).

Ma még csak találgatni lehet, hogy a határon átnyúló "puha" térségek létrehozása módosítja-e a nemzetállam területi szuverenitáson alapuló igazgatási és ellenőrzési monopóliumát. Az EU-n belüli határregiók - különösen a periférikus helyzetűek - jövőjét alapvetően pragmatikus szempontból kellene értelmezni. Hasznos-e gazdasági fejlődésük szempontjából, ha a nemzeti határon átnyúló kapcsolataik révén növelhetik politikai súlyukat? Kompenzálhatja-e ez a strukturális gyengeségeket? Vagy a jelenlegi - a versenyre és a helyi vállalkozói kezdeményezésekre építkező - EU-politika következtében megmarad-e térségek erős függése határmenti kapcsolataiktól és tágabb régiójuk fejlődésétől?

A német-lengyel példa esetében számos forgatókönyv lehetséges, bár ezek megvalósulásának valószínűsége nem azonos. A komplementaritásra épülő német-lengyel együttműködésnek köszönhető általános gazdasági fellendülés esélye csekély az adott politikai és strukturális feltételek mellett. Még kevésbé várható azonban az egyoldalúsághoz és az elzárkózás politikájához való visszatérés, annak minden, a regionális fejlődésre gyakorolt negatív hatásával. Túl sok politikai tőkét fektettek már a határon átnyúló együttműködés fejlesztésébe. Jelenleg a periférikus területek nemzetközi szintű együttműködéséről beszélhetünk, olyan nemzetek feletti igazgatási szint formálódásáról, amely hatékonyan képes kezelni a helyi, vagy regionális szinten felmerülő problémákat, elősegíti e térségek gazdasági fejlődését és ellátja azok politikai képviseletét is.

A nehézségek ellenére, a német-lengyel Eurorégiók a kelet-nyugati együttműködés ígéretes példái. Lengyelország és Kelet-Németország gazdasági és politikai átalakulása során keletkező nehézségek ellenére ez a határmenti térség meglepően stabil, ami nyilvánvaló bizonyítéka a két ország közötti kapcsolatok gyors normalizálódásának. A cseh-német Eurorégiók helyzete hét évvel az államszocializmus bukását követően is sokkal ingatagabb, amelyben a német és cseh nacionalista csoportok követelései és az általuk táplált hűvös politikai viszony fontos szerepet játszik.

Végezetül, a német-lengyel határon átnyúló együttműködést fenyegető valódi veszélyek nem kulturális vagy etnikai különbségekben rejlenek, hanem a válságkezelés és a támogatásokért folyó versengés következtében erősödő rövidtávú, befelé forduló szemléletben. Ha ez bekövetkezik, a közös határ régiói és intézményei az európai integráció és a jószomszédság pusztá jelképeivé válnak. Az aktív, határmenti regionális együttműködés előfeltétele a belső kohézió erősítése, a beruházások intenzívebb áramlása e térségekben, illetve a hajlandóság mindkét oldalon az együttműködés új formáinak kialakítására, s az ezzel járó kockázat vállalására.

Jegyzetek

- ¹ A szerző az Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung (Erkner, Németország) munkatársa.
- ² Vö. M. Wulf-Mathies-nek, az Európai Bizottság tagjának az Európai Térségi Tervezés Stuttgarter Konferenciáján 1995. október 30-án tett kijelentésével.
- ³ Panayotis Soldatos szavaival (1993): "A paradiplomácia kifejezés (...) a szub-nemzeti szereplők (szövetségi egységek, régiók, városi közösségek, nagyvárosok) által kifejtett közvetlen nemzetközi tevékenységre utal, amely a nemzetállam diplomáciáját támogatja, kiegészíti, helyesbíti, megkettőzi vagy kihívás elé állítja; a "para" előtag a diplomáciának a hagyományos nemzetállam-kereteken kívüli

alkalmazására utal" (Soldatos 1993). Az elmúlt negyven év során történt kialakulásának fő oka a nemzetállamok által folytatott külpolitika eszközeivel és prioritásaival való elégedetlenség volt. Amint Soldatos mondta (1993), ez diszfunkcióra utaló tüneti jelenség, és ugyanakkor a politika-alkítás racionalizálására tett kísérlet annak érdekében, hogy a külpolitikai diplomácia jobban figyeljen a szub-nemzeti igényekre és így hatékonyabb legyen.

⁴ Lásd az EK 2081/93 számú, 1993. július 20-i irányelv 1. cikkelyét (Objectives)

⁵ Az INTERREG célkitűzései: (1) a határmenti térségek előkészítése az egységes piac bevezetésére, (2) a határmenti térségek gazdasági és társadalmi elszigeteltségének megszüntetése közvetlen problémamegoldó intézkedések révén, (3) a határokon átnyúló együttműködés és kapcsolatépítés támogatása, és (4) az EU külső határai mentén fekvő határmenti térségek felkészítése az egységes piacon rájuk váró „kapu-szerrepére”. Az EU tett erőfeszítéseket a határokon átnyúló együttműködések Közép-Európában történő fejlesztésére is. A PHARE és az INTERREG programok ennek jegyében működnek, valamint számos kisebb kezdeményezés, mint például a LACE és az OUVERTURE programok. Az INTERREG-kezdeményezés rövid és kritikai ismertetését lásd. Scott (1996).

⁶ Lásd az EK 2081/93. számú irányelvnek 4. cikkelyét.

⁷ Az Európa tanács, az EU, az AEBR és számos más intézmény együttműködik, többek között a Határmenti Térségek Európai Konferenciájának előkészítésében, amely többé-kevésbé rendszeresen megrendezésre kerül 1972 óta. E konferenciák az informális érintkezés lehetőségét jelentik a kormányzat különböző szintjeit képviselő, a határmenti térségek ügyeivel foglalkozó hatóságok számára, valamint platformokat maguknak a határmenti térségeknek a közös programjaik kidolgozására. Amint a konferenciák dokumentumai is mutatják, a területi tervezés és a fejlesztés politikai kérdésként jelennek meg.

⁸ Lásd a 94/C 180/13 számú EK-irányelv szövegét.

⁹ A 94/C 180/13 számú EK-irányelv (A5 bekezdés) egyértelműen leszögezi, hogy az INTERREG nemzeti cselekvési programjait - amelyek a pénzeszközöknek az egyes kedvezményezett térségek számára történő elosztás alapjául szolgálnak - nemzeti, térségi és helyi kormányzatok közösen fejlesztik ki. Az Eurorégiók mint a helyi önkormányzatok szövetségei így a helyi szintű strukturális programalkotási folyamatba történő bekapcsolódásának eszközeivé váltak.

¹⁰ Lásd 1628/94 számú, 1994. július 4-ei EK-irányelv

¹¹ NGO: Non-governmental Organisation. A nemzeti kormányoktól független szerveződések.

¹² Lásd a német-lengyel viszony gyors változásainak elemzését például Adam Kremiski "Welchen Sinn hat Polen?" (Mit jelent Lengyelország?) című írását a Die Zeit 1996. augusztus 16-i száma 3. oldalán

Irodalom

- Akademie für Raumforschung und Landesplanung (1995) Zukunftsaussichten Regionalplanung. *Anforderungen - Analysen - Empfehlungen*. Vol. 200, Forschungs- und Sitzungsberichte der ARL.
- Association of European Border Regions (AEBR) (1992) Report on LACE Activities, Gronau.
- Becker-Marx K. (1992) Modelle grenzüberschreitender Kooperation am Oberrhein. Versuch einer Kritik und einer Strategie. Verlag der ARL, Hannover.
- Boyer R. (1996) The Convergence Hypothesis Revisited: Globalisation but Still the Century of Nations? In: Berger S., Dore R. (eds.) National Diversity and Global Capitalism. Ithaca, Cornell University Press, 29-59.
- Cappellin R. (1993) Interregional Co-operation and Internationalisation of Regional Economies in Alps-Adria. In: Horváth Gy. (ed.) Development Strategies in the Alps-Adriatic Region. Pécs, 17-45.
- Church A., Reid P. (1996) Transfrontier Co-operation. Spatial Development Strategies and the Emergence of a New Scale of Regulation: the Anglo-French Border. *Regional Studies* 29. 3. 297-306.
- Duchacek I. (1986) International Competence of Subnational Governments: Borderlands and Beyond. In: Martinez O.J. (ed.) Across Boundaries. Transborder Interaction in Comparative Perspective. El Paso, Texas Western Press, 11-28.
- Duchacek I. (1987) Toward a Typology of New Subnational Actors in International Relations. Working paper 87-2, Institute of Governmental Studies, University of California, Berkeley.
- Friedmann J., Morales R. (1984) Transborder Planning: A Case of Sophisticated Provocation? Working paper WCP 8, UCLA, Graduate School of Architecture and Urban Planning.
- Gabbe J. (1985) EUREGIO - regionale grenzüberschreitende Zusammenarbeit auf kommunaler Ebene. In: Institut für Landes- und Staatenwicklungsforschung des Landes Nordrhein-Westfalen (ILS), Staatsgrenzenüberschreitende Zusammenarbeit des Landes NRW ILS, Dortmund, 90-98.

- Gabbe J. (1992) Institutionelle Aspekte der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit. In: Akademie für Raumforschung und Landesplanung (ed.) *Grenzübergreifende Raumplanung: Erfahrungen und Perspektiven der Zusammenarbeit mit den Nachbarstaaten Deutschlands*. Hannover ARL, 174-186.
- Girot P. (1996) Border Regions, Integration and Transborder Conservation Initiatives in Central America. In: Scott J., Sweedler A., Ganster P. and Eberwein W.-D. (eds.) *Border Regions in functional Transition: European and North-American Perspectives*. Institute für Regionalentwicklung und Strukturplanung, Berlin, 239-253.
- Hansen N. (1992) Competition, Trust and Reciprocity in the Development of Innovative Regional Milieux. *The Journal of the Regional Science Association International*. 71. 2. 95-105.
- Hooghe L., Marks G. (1996) Europe with Regions: Channels of Regional Representation in European Union. *Publius: The Journal of Federalism* 26. 1. 73-91.
- Koch S. (1974) Toward a Europe of Regions: Transnational Political Activities in Alsace. *Publius: The Journal of Federalism* (nyár), 25-41.
- Krätke S. (1995) Probleme und Perspektiven der deutsch-polnischen Grenzregion. Analysen und Diskussionsbeiträge Nr. 1., der vergleichenden Stadt- und Regionalforschung. Europa Universität Viadrina, Frankfurt am Oder.
- Madiot Y. (1996) Aménagement du territoire. Paris, Armand Colin.
- Malchus V. v. (1992) Deutsch-polnische grenzübergreifende Zusammenarbeit. Erste Überlegungen und Folgerungen. In: Akademie für Raumforschung und Landesplanung (ed.) *Grenzübergreifende Raumplanung - Erfahrungen und Perspektiven der Zusammenarbeit mit den Nachbarstaaten Deutschlands*. ARL, Hannover, 160-173.
- Malchus V. v. (1992) Entwurf des Sachstandsberichts (LACE Issues Paper) über grenzübergreifende Zusammenarbeit zwischen Deutschland und Polen. 10.08.1992.
- Millan B. (1994) Europe 2000: Territorial Aspects of European Integration. *EUREG: European Journal of Regional Development*, 1. 3-8.
- O'Down L., Corrigan J. and Moore T. (1995) Borders, National Sovereignty and European Integration. *International Journal of Urban and Regional Research*. 19. 2. 272-285.
- Pálné Kovács I. (1992) A területi politika irányítási összefüggései. *Tér és Társadalom* 6. 1-2. 37-46.
- Ratti R. (1988) Development Theory, Technological Change and Europe's Frontier Regions. In: Aydalot P., Keeble D. (eds.) *High Technology Industry and Innovative Environments*. London and New York, Routledge, 197-220.
- Ratti R. (1993) How Can Existing Barriers and Border Effects Be Overcome? A Theoretical Approach. In: Cappellin R., Batey P.W.J. (eds.) *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. London, Pion.
- Scott J. (1993) The Institutionalisation of Transboundary Co-operation in Europe: Recent Developments on the Dutch-German Border. *Journal of Borderland Studies* 1. (tavasz), 39-66.
- Scott J. (1996) Dutch-German Euroregions: A Model for Transboundary Co-operation? In: Scott J., Sweedler A., Ganster P. and Eberwein W.-D. (eds.) *Border Regions in Functional Transition: European and North-American Perspectives*. Berlin, Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung, 83-106.
- Scott J., Sweedler A., Ganster P. and Eberwein W.-D. (eds.) (1996) *Border Regions in Functional Transition: European and North-American Perspectives*. Berlin, Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung (IRS).
- Software Union (1993) *Entwicklungs- und Handlungskonzept für die Euroregion Pro Europa Viadrina*, Berlin.
- Soldatos P. (1993) Cascading Subnational Paradiplomacy in an Interdependent and Transnational World. In: Brown D., Fry E. (eds.) *States and Provinces in the International Economy*. Berkeley, USA, Institute of Governmental Studies Press, 45-64.
- Strykiewicz T. (1996) Uwarunkowania Polsko-Niemieckiej Współpracy Przygranicznej na tle Polityki Regionalnej. In: Chojniczki Z., Strykiewicz T. (eds.) *Problemy, Współpracy Regionalnej w Polsko-Niemieckim Obszarze Przygranicznym*. Warsaw, Polska Akademia Nauk, 7-20.
- Székely A. (1992) Establishing a Region for Ecological Co-operation in North-America. *Natural Resources Journal* 32. 563-622.
- van der Veen A. (1993) Theory and Practise of Cross-Border Co-operation of Local Governments: The Case of the EUREGIO between Germany and the Netherlands. In: Cappellin R., Batey P.W.J. (eds.) *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. London, Pion.